

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.1.6>

Костицький В.В.,

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
професор кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-1692-9810

Суходольська А.А.,

кандидат юридичних наук,
дослідниця Центру медичного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-5794-9167

ОХОРОНА ДОВКІЛЛЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ПУБЛІЧНИЙ ІНТЕРЕС У РЕАЛІЗАЦІЇ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

ENVIRONMENTAL PROTECTION AS AN IMPORTANT PUBLIC INTEREST IN THE EXERCISE OF POWERS OF LOCAL SELF-GOVERNMENTS

Автори розглядають охорону довкілля та забезпечення раціонального природокористування і екологічної безпеки як один із найважливіших суспільних публічних інтересів сучасного розвитку, який зумовлює виконання органами державної влади і місцевого самоврядування екологічної функції. Ставиться питання про нову роль держави в сучасних умовах, здатність держави відповісти на глобальні виклики з використанням теоретико-правової науки та еколого-правової науки. Важливим тут бачиться посилення владного впливу на перебіг подій у взаємодії соціуму та довкілля не тільки на глобальному, але й на регіональному і місцевому рівні в рамках конституційно-правових вимог (Конституції України) як Суспільного договору. Зазначається, що побудова правової демократичної держави, яка характеризується пріоритетом прав і свобод людини і громадянина, в Україні супроводжується об'єктивними процесами становлення та розвитку інституту місцевого самоврядування, який є фундаментальною засадою демократичного конституційного устрою держави і суспільства та окремою гілкою влади. Аналізується література із проблем місцевого самоврядування та екологічного права, Угода про Асоціацію України з ЄС та її положення щодо правового регулювання охорони довкілля, національне законодавство, практика інституційного забезпечення охорони довкілля на місцевому рівні. Важливим тут є положення Європейській хартії місцевого самоврядування, відповідно до якої повноваження і функції органів місцевого самоврядування визначаються Конституцією або законом, а органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене зі сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу. Автори стверджують, що на сьогодні не має відпрацьованого механізму реалізації екологічної функції держави органами місцевого самоврядування, в тому числі механізму, який враховував зобов'язання регіонів виконувати євроінтеграційні заходи з метою виконання зобов'язань України, визначених Угодою про асоціацію з ЄС. Побудова такої системи пов'язується із принципами діяльності органів місцевого самоврядування, які охоплюють пріоритетність світових і загальнонаціональних інтересів у галузі охорони довкілля і використання природних ресурсів, а також врахування інтересів регіонів, районів, міст, селищ і сіл; стимулювання зусиль територіальних громад щодо забезпечення власного екологічнобезпечного, сталого розвитку; відповідальність держави, керівників державних і самоврядних органів влади за екологічну ситуацію на відповідній території та інші.

Ключові слова: екологічне право, екологічна функція держави, право на екологічну безпеку, право екологічної безпеки, можливості відповіді сучасної держави на екологічні виклики сьогодення, повноваження місцевого самоврядування в галузі охорони довкілля.

The authors consider environmental protection and maintenance of efficient use of natural resources and environmental safety as one of the most important public interests of modern development, which stipulates the exercise of the environmental function by state and local self-government authorities. The article brings up the issue concerning a new role of the state under current conditions, an ability of the state to face global challenges using theoretical legal science and environmental legal science. In this context, it appears essential to amplify the influence of authorities on the development pace of interaction between society and environment not only at the global but also regional and local levels under the framework of constitutional requirements (the Constitution of Ukraine) as the social contract. It is stated the building of a democratic rule-of-law state, which is characterized by the priority of human and civil rights and freedoms, in Ukraine is accompanied by objective processes of the formation and development of the institution of local

self-government, which is a pillar of the democratic constitutional system of the state and society and an individual branch of power. The article analyzes the literature which deals with the issues of local self-government and environmental law, the EU-Ukraine Association Agreement and its provisions on the legal regulation of environmental protection, national legislation, practice of the institutional support for environmental protection at the local level. The European Charter of Local Self-Government seems significant; according to it, powers and functions of local self-government bodies are prescribed in the Constitution or the law, and local self-government bodies, as permitted by law, are entitled to freely decide any issue within the scope of their competence and the solution of which is not entrusted to any other body. The authors argue that today there is a lack of developed mechanism for the implementation of the environmental function of the state by local self-government bodies, including a mechanism which would have regard to the commitments of regions to implement European integration measures to carry out Ukraine's obligations under the EU-Ukraine Association Agreement. The development of that sort of a system is connected with the principles of activities local self-government bodies, which cover the priority of global and national interests in the field of environmental protection and use of natural resources, as well as taking into account the interests of regions, districts, cities, towns and villages; stimulating the efforts of territorial communities to ensure their own environmentally friendly, sustainable development; responsibility of the state, heads of state and self-governing authorities for the environmental situation in the relevant territory etc.

Key words: *environmental law, environmental function of state, right to healthy environment, law of environmental security, ability of modern state to face current environmental challenges, powers of local government in field of environmental protection.*

Постановка проблеми. Влада сучасної держави стала важливим виконавцем програм і заходів з охорони навколишнього природного середовища. Це знайшло своє відображення в конституціях держав ХХ–ХХІ століть, у яких встановлено обов'язок держави та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення екологічних прав і свобод людини та регулювання охорони і використання природних ресурсів. Прийняття Конституції України у 1996 році принципово змінило політико-правову природу місцевих рад, що не є органами державної влади, а представницькими органами місцевого самоврядування, через які здійснюється право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції України [1].

Стан наукового дослідження проблеми. Проблеми захисту довкілля та гарантій реалізації екологічних прав і свобод людини висвітлювали у своїй науковій діяльності такі українські і зарубіжні вчені: А. Анісімова, А. Гетьман, Г. Атаманчук, Г. Балюк, Б. Данилишин, О. Колбасов, В. Костицький, Л. Мельниченко. Разом з тим, к. М. Пилипчук, В. Носік, О. Проніна, Н. Робінсон, В. Сидор, Ю. Шемшученко та інші. Разом із тим в умовах децентралізації постає гостра потреба висвітлення питань діяльності місцевого самоврядування в цій сфері суспільних відносин.

Метою дослідження є аналіз повноважень місцевого самоврядування в галузі охорони навколишнього природного середовища з урахуванням зарубіжного досвіду, децентралізації влади, розширення регіональної міжнародної співпраці органів влади та необхідності наближення діяльності суб'єктів управління і контролю у сфері охорони довкілля і використання природних ресурсів до локального вирішення можливих проблем.

Виклад основного матеріалу. Курс на побудову правової демократичної держави, яка характеризується дотриманням принципу верховенства права, пріоритетом прав і свобод людини і громадянина, поділом державної влади на законодавчу, виконавчу

та судову, а також формуванням громадянського суспільства, в Україні супроводжується об'єктивними процесами становлення та розвитку інституту місцевого самоврядування, який є фундаментальною засадою демократичного конституційного устрою держави і суспільства. Як форма залучення громадян до управління своїми справами місцеве самоврядування нині не тільки визнається державою, а ще й гарантується Конституцією України. Таким чином, держава забезпечує дотримання європейських стандартів «локальної демократії» та принципу народовладдя [2].

Залежно від особливостей адміністративно-територіального устрою, форми державного правління, типу державного й політичного режиму, історичних, національних, географічних та інших особливостей місцевого самоврядування має свою національну форму та особливості. Проте вони є не стільки результатом довільного політико-правового вибору носіїв вищої державної влади, скільки наслідком довготривалої політико-правової еволюції конституційно-правового інституту місцевого самоврядування [17].

Відповідно до положень частини другої статті 5 Конституції України народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (*частина перша статті 140 Конституції України*) [15].

Місцеве самоврядування дозволяє значно демократизувати апарат управління і вирішувати місцеві питання, забезпечуючи максимальне врахування інтересів громад, поєднувати інтереси і права людини та інтереси регіонів і держави в цілому, створити певні противаги центральній владі, не допускати можливого свавілля з її боку. Для цього

органам місцевого самоврядування або ж на конституційному рівні, або ж шляхом видання звичайних законів забезпечується досить широка компетенція, що відповідає намірам сучасних держав розширювати їхні соціальні функції, сприяючи зміцненню ролі місцевого самоврядування в наданні різноманітних соціальних та адміністративних послуг населенню.

Місцеве самоврядування ґрунтується на тому, що практично жодною країною неможливо управляти лише із центру. Тому її територія поділяється на певні адміністративно-територіальні одиниці різних рівнів (області, райони, громади тощо), в яких функціонують, як правило, одночасно виборні представницькі органи, які, попри відмінності у формуванні цих органів, разом створюють єдину систему здійснення публічної влади на місцях.

На думку українських науковців, «проблема створення належних наукових засад ефективного місцевого самоврядування в Україні ускладнюється у зв'язку з тим, що зміст і напрями вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування безпосередньо пов'язані з необхідністю внесення відповідних змін до Конституції України, перспективного чого поки не визначені. З іншого боку, безальтернативність європейських прагнень України висуває певні методологічні орієнтири розвитку муніципального законодавства в Україні. У такій ролі перш за все постають конституційні принципи верховенства права і народного суверенітету, а також гарантованості місцевого самоврядування [23].

При цьому обов'язково має враховуватися те, що саме місцеве самоврядування є своєрідним системним утворенням, «котре зумовлене суспільно-політичною природою, соціальним і функціональним призначенням, формою державності, рівнем демократизації суспільства, розвитком економіки та іншими факторами і утворюється із сукупності окремих елементів – підсистем, органів місцевого самоврядування, їх структурних підрозділів, територіальних представництв, які в процесі поточної діяльності взаємодіють між собою, з іншими елементами політичної системи задля виконання завдань, що стоять перед ними» [13].

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 26 березня 2002 року № 6-рп/2002 (справа про охорону трудових прав депутатів місцевих рад), зокрема, визначив, що органи місцевого самоврядування не є органами державної влади, а є представницькими органами, через які здійснюється право територіальної громади самостійно вирішувати не будь-які питання суспільного життя, а питання саме місцевого значення, тобто такі, які пов'язані передусім із життєдіяльністю територіальних громад і перелік яких визначено в Конституції і законах України [25]. Іншим рішенням від 16 квітня 2009 року № 7-рп/2009 (справа про скасування актів органів

місцевого самоврядування) Конституційний Суд України в мотивувальній частині рішення (*пункт 3*) констатує, що гарантоване державою місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи і передбачає правову, організаційну та матеріально-фінансову самостійність, яка має певні конституційно-правові межі, встановлені, зокрема, приписами статей 19, 140, 143, 144, 146 Основного Закону України. Тому органи місцевого самоврядування, здійснюючи владу і самостійно вирішуючи питання місцевого значення, віднесені законом до їх компетенції, та приймаючи рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території, зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [21]. Варто зазначити, що аналогічне положення міститься у Європейській хартії місцевого самоврядування, відповідно до якої «повноваження і функції органів місцевого самоврядування визначаються Конституцією або законом; органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене зі сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу» [10].

Відзначимо, що повноваження місцевого самоврядування у сфері охорони довкілля зумовлені, з одного боку, статусом органів місцевого самоврядування як органів публічної влади, покликаного реалізувати публічні інтереси громадян, до яких відносяться і питання екологічної безпеки та охорони і раціонального використання природних ресурсів. З іншого боку, екологічні повноваження муніципальної влади випливають із самого Суспільного договору, оформленого у формі Конституції України, за яким органи державної влади і місцевого самоврядування діють у межах, визначених Конституцією і законами України, а первинним змістом цієї діяльності є реалізація прав і свобод людини і громадянина, у тому числі екологічних, у межах і у спосіб, визначений законодавством [2].

Цікавим у цьому контексті, хоч і не безспірним, є також висновок М.О. Теплюка про те, що загальні інтереси реалізуються публічною владою лише тією мірою, якою вони збігаються з інтересами суб'єкта здійснення цієї влади. Адже деякі вчені (як, наприклад, американський дослідник П. Херрінг) визнають публічний інтерес результатом компромісу приватних інтересів [4]. Відповідно, маємо погодитися з позицією А.Р. Крусян, яка, даючи дефініцію публічної влади, вважає її соціальною безособовою владою, що легітимно реалізує публічні інтереси і волю певного територіального співтовариства в легальних формах інституціалізації, діяльність її органів, що здійснюють свою компетенцію шляхом прийняття й реалізації нормативних актів, має комплексний, універсальний характер [14]. Це визначення, по суті,

узгоджується з дефініцією, запропонованою російським дослідником В.В. Рачинським, який окреслив публічну владу як інституціоналізовану легальну соціальну владу, що реалізує артикульовані публічні інтереси певного територіального співтовариства та слугує меті збереження і розвитку даного співтовариства як цілісної системи відповідно до пануючого в суспільстві світогляду [24]. Дещо пізніше близька дефініція буда відтворена іншими фахівцями – П.А. Мінаковим та Ю.Ю. Сорокіним. Згідно з їхньою позицією публічною є особливий вид соціальної влади, що виникає в територіально організованому суспільстві із приводу задоволення артикульованих суспільних інтересів відповідно до домінуючої системи цінностей [20]. Як політико-правова категорія, публічна влада є вторинною (похідною) категорією від суверенітету народу як джерела будь-якої форми владного утворення, її інтереси народу повинні знаходити реальне втілення в діяльності всіх суб'єктів публічної влади [26], сукупність яких позначає суб'єктний або інституційний зріз цієї влади.

Аналіз положень Конституції України у їх системному зв'язку з положеннями законів «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та зазначені рішення органу конституційної юрисдикції дає підстави зробити такі висновки.

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначені повноваження сільських, селищних, міських рад (статті 25, 26 Закону), а також власні (самоврядні) та делеговані повноваження їх виконавчих органів (статті 27-451 Закону). Зокрема, до повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у галузі будівництва (стаття 31 Закону) не віднесено питання будівництва гідротехнічної споруди на річці, навіть як природоохоронного об'єкту [12].

Натомість у сфері регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища ці органи наділені власними (самоврядними) повноваженнями тільки щодо підготовки і подання на затвердження ради проектів місцевих програм охорони довкілля та мають право брати участь у підготовці загальнодержавних і регіональних програм охорони довкілля (стаття 33 Закону).

Варто відзначити, що в органи місцевого самоврядування також мають і делеговані повноваження у сфері охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів, але тільки щодо здійснення контролю за додержанням земельного та природоохоронного законодавства, використанням і охороною земель, природних ресурсів загальнодержавного та місцевого значення, відтворенням лісів.

Як свідчать результати дослідження корупцію у сфері використання лісів в Україні, проведеного силами британської неурядової організації Earthsight

протягом двох років, наша країна є найбільшим постачальником «чорної» деревини в ЄС, а обсяги вивозу деревини з України перевищують усі країни Латинської Америки, Африки та Південної Азії разом взяті. Зазначається, що в 2017 році обсяг європейського імпорту деревини з України перевищив позначку в 1 млрд. доларів, причому щонайменше 40% цього лісу було заготовлено або продано незаконно за допомогою корупційних дій [10]. Відповідальними за охорону і захист лісів є конкретні органи місцевого самоврядування, на території яких здійснюється незаконна вирубка лісу, та/або територіальні органи державної влади, які реалізують право державної власності на ліси та здійснюють контроль за додержанням законодавства про ліси на відповідній території [8]. Як казав японський поет періоду Едо Мацуо Басьо, подорож довжиною в тисячу років також починається з першого кроку. Отже, для ефективної імплементації Угоди про асоціацію ЄС у сфері довкілля одних дій з боку виконавчої, законодавчої влади замало, потрібна безпосередня активна участь місцевого самоврядування в цьому процесі, оскільки весь прогрес гальмується саме на місцевому рівні через низку факторів (корупційні, політичні, економічні, фінансові, організаційні, компетентні).

Повноваження органів місцевого самоврядування як суб'єктів здійснення природоохоронної політики закріплені в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР від 21.05.1997 р. і можуть бути класифіковані за галузевим критерієм (напрямами екологічної політики) та юридичною природою повноважень (самоврядні та делеговані). Так, система місцевих рад та їхніх виконавчих органів забезпечує реалізацію державної екологічної політики шляхом прийняття рішень із питань, що належать до таких сфер: економіко-екологічного регулювання земельних та інших природних ресурсів; охорони довкілля; забезпечення доступу до екологічної інформації; поводження з відходами; забезпечення збереження біорізноманіття; екологічного контролю; координації екологічного управління.

Україна відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС взяла на себе зобов'язання імплемувати в національне законодавство екологічну складову, зокрема Главу 6 цієї Угоди – «Навколишнє середовище» й Додаток ХХХ до цієї глави, що містить перелік директив та регламентів. Мусимо констатувати, що в умовах глобальних екологічних викликів, на жаль, нашій державі сьогодні ще не вистачає прагматичної та об'єктивної оцінки прямих витрат, що сповільнює та дезорганізує процес імплементації екологічних директив та регламентів. У більшості випадків супровідні документи до проектів нормативно-правових актів, спрямованих на імплементацію окремих директив, замовчують реальні витрати з боку держави, суб'єктів господарювання та населення, пов'язані з практичним дотриманням таких актів.

Як приклад можна навести впровадження стратегічної екологічної оцінки. В ЄС середні витрати на проведення такої оцінки складають близько 60 000-68 000 тис. євро. Це – прямі витрати державного та місцевих бюджетів (не бізнесу), хоча на етапі просування відповідного закону це питання замовчувалось в Україні [18].

Інформування про виконання Угоди про асоціацію на регіональному рівні у сфері довкілля практично відсутнє. Окрім цього, самі регіональні органи влади не володіють достатньою інформацією про процес імплементації Угоди, зокрема апроксимацію екологічного законодавства України до законодавства ЄС із питань охорони довкілля [18].

Сьогодні в Україні відсутнє належне інституційне забезпечення реалізації екологічних повноважень органами місцевого самоврядування, не сформовані місцеві органи управління і контролю в галузі охорони і використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки як в муніципальних органах, так і в системі державної влади. У районних, міських та обласних радах існують депутатські комісії «З екології, надзвичайних ситуацій та локалізації їх наслідків», інколи – «З екології, техногенної безпеки та надзвичайних ситуацій». Таке поєднання практично автоматично гарантує домінування інтересів рятувальних та пожежних служб над екологічними інтересами. У міських радах зазвичай діють «Комісії з екології, житлово-комунального господарства, зв'язку, транспорту та будівництва», які до розгляду екологічних питань доходять ще рідше, ніж їхні обласні колеги. Разом із тим у європейських містах та державах екологічна політика є пріоритетною [22].

Тобто сьогодні не має відпрацьованого механізму реалізації екологічної функції держави органами місцевого самоврядування, в тому числі механізму, який враховував зобов'язання регіонів виконувати євроінтеграційні заходи з метою виконання зобов'язань України, визначених Угодою про асоціацію з ЄС.

Можемо тут звернути увагу на принципи реалізації органами місцевого самоврядування

державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, яка за визначенням вчених включає: пріоритетність світових і загальнонаціональних інтересів у галузі охорони довкілля і використання природних ресурсів, а також врахування інтересів регіонів, районів, міст, селищ і сіл; стимулювання зусиль територіальних громад щодо забезпечення власного екологічно-безпечного, сталого розвитку; відповідальність держави та керівників державних і самоврядних органів влади за екологічну ситуацію на відповідній території; поєднання екологічної, соціальної та економічної складових у ході здійснення господарської, інноваційної та іншої діяльності; впровадження ресурсозберігаючих, екологічно безпечних, маловідходних і безвідходних технологій в галузі економіки міст; забезпечення розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування і їх спільна робота у цій сфері [27; 9; 6].

Висновок. Системність наукового дослідження такого конституційно-правового явища, як місцеве самоврядування в умовах перманентної сучасної муніципальної реформи, також вимагає цілісного та збалансованого вивчення кожного питання з точки зору теорії, законодавства та практики його застосування. З огляду на це уявлення щодо системності мають бути так само екстрапольовані зі сфери місцевого самоврядування на сферу муніципальної реформи, що має ознаки системного правового явища та чітко означений процесуальний характер. Вочевидь, плідними будуть ті теоретико-правові та прикладні дослідження, що враховуватимуть саме системну природу муніципальної реформи, наявність сисних зв'язків поміж її складовими частинами.

Важливо, щоб законодавець під час реформування сфери довкілля та зміни клімату не обмежувався питаннями, пов'язаними виключно з екологією, а й орієнтувався ще на необхідність одночасного реформування таких ключових питань, як децентралізація, судова влада, антикорупційні органи, діджиталізація та приведення їх до відповідності законодавства ЄС.

Список використаних джерел:

1. European Environment Agency. URL : <https://www.eea.europa.eu/>.
2. Kostytsky V. Scientific ideas, legal progress, scientific legal doctrine: searching for the optimal power model in the modern state. *European science. Európska Veda. Scientific journal. Vedecký časopis, Podhájka*, Vol. 4., 2019, pp. 47–50.
3. Study to analyse differences in costs of implementing EU policy (2015) (IEEP). URL : https://ieep.eu/uploads/articles/attachments/cf8060ec-7357-4fd1-9990c60fbbf17f2f/Study_to_analyse_differences_in_costs_of_implementing_EU_policy_2015_.pdf?v=63664509936.
4. Андрушко І.П. Категорія «публічний інтерес» в конституційному праві: поняття та зміст. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 138.
5. Бомчак Я.О. Зарубіжний досвід реалізації органами місцевого самоврядування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища. *Держава та регіони. Сер. Держ. упр.* 2017. Вип. 1. С. 126–130.
6. Бомчак Я.О. Реалізація органами місцевого самоврядування державної політики в сфері охорони навколишнього природного середовища як об'єкт наукового дослідження. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 11. С. 121–123. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2018_11_23.

7. Грицан О.А. Правові засади екологічного контролю за використанням та охороною надр : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.06 / О.А. Грицан ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2009. 16 с.
8. Гулак О.О. Реалізація екологічної політики на місцевому та регіональному рівнях. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2020. Вип. 2. С. 182–195.
9. Директива 2003/4/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 28 січня 2003 р. про доступ громадськості до екологічної інформації та про скасування Директиви Ради 90/313/ЄЕС. URL : <http://www.menr.gov.ua/docs/activityadaptation/Table%20of%20Concordance%20Access%20to%20Information.pdf>.
10. Європейська хартія місцевого самоврядування : [укр. ред.] / [Рада Європи, Конгрес місц. та регіон. влад Ради Європи]. [Б. м.] : Рада Європи, 2015. 58 с.
11. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони пралісів згідно з Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат» № 2063-VIII від 23.05.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2063-19#Text>.
12. Закон України Про місцеве самоврядування в Україні. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
13. Кондрацька Н.М. Місцеве самоврядування в Україні: конституційна модель системно-структурної організації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. С. 29.
14. Конституционные преобразования в Украине: история, теория и практика : монография / Под ред. М.П. Орзиха. Киев : Юринком Интер, 2013. С. 241.
15. Конституція України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 02.01.2020 р.: (ОФЦ. ТЕКСТ). Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2020. 64 с.
16. Конституція України в контексті сучасних конституційних парадигм. *X Тодиківські читання : зб. тез наук. доп. і повідомлень Міжнар. наук. конф. (27-28 жовт. 2017 р.)* / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Редкол.: А.П. Гетьман (голова) та ін. Харків : Права людини, 2017. 224 с.
17. Костицький В.В. Про місцеве самоврядування як окрему гілку влади. *Малий і середній бізнес (Право, Держава, Економіка)*. 2016. № 3-4 (66-67). С. 3–8.
18. Майбутнє Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: довкілля та клімат. URL : <https://www.rac.org.ua/uploads/content/568/files/aafuturebriefukr.pdf>.
19. Мартиненко В.О. Стратегія реформування системи охорони природного середовища в трансформаційному суспільстві: регіональний аспект : автореф. дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Харк. регіон. ін-т держ. упр. Харків, 2007. 20 с.
20. Минаков П.А. Публичная власть: политологический аспект : дисс. ... канд. полит. наук : 23.00.01 ; ГОУ ВПО «Башкирский гос. университет». Уфа, 2007. 198 с.
21. Сорокин Ю.Ю. Публичная власть и интересы общества : проблемы взаимодействия : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Акад. эконом. безопасности МВД РФ. Москва, 2011. С. 9.
22. Окрема думка судді Конституційного Суду України Кампа В.М. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Харківської міської [...]. *Конституційний Суд; Окрема думка від 23.04.2009*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na07d710-09#Text>.
23. ОХОРОНА ДОВКІЛЛЯ В УГОДІ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС. URL : <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Dovkillia-Fin-6.pdf>.
24. Проблеми законодавчого забезпечення пріоритетних сфер суспільних відносин (на основі аналізу законопроектів, включених до порядку денного сьомої сесії Верховної Ради України восьмого скликання) / Заг. ред. В. О. Зайчука. Том 13. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2018. С. 319.
25. Рачинский В.В. Публичная власть : Вопросы теории : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / ГОУ ВПО «Башкирский гос. университет». Уфа, 2003. С. 8.
26. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 28 Закону України «Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів» (справа про охорону трудових прав депутатів місцевих рад). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-02#Text> (станом на 25 лютого 2020 року).
27. Тулик І.І. Конституційно-правові засади делегування повноважень як форма взаємодії органів публічної влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 ; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2016. С. 17.
28. Тюн В.М. Адміністративно-правові засади наглядової діяльності правоохоронних органів України у сфері охорони природи : дис. канд. юр. наук : 12.00.07. Львів, 2016. 234 с.